INSTITUT ROYAL DU PATRIMOINE ARTISTIQUE
KONINKLIJK INSTITUUT VOOR HET KUNSTPATRIMONIUM
N° D'ORDRE
VOLGNUMMER
05.0654
BRUSSEL
BRUXELLES

Vlaamse Miniaturen

1404-1482

Onder leiding van Bernard Bousmanne et Thierry Delcourt

Catalogus onder redactie van
Ilona Hans-Collas, Pascal Schandel,
Céline Van Hoorebeeck en Michiel Verweij

Nederlandse versie onder coördinatie
van Ann Kelders en Michiel Verweij
met medewerking van Charlotte Belayew

Bibliothèque nationale de France / Koninklijke Bibliotheek van België

37 Guillaume Adam, *Directorium ad passagium faciendum*, Franse vertaling door Jean Miélot; Burchard de Monte Sion, *Descriptio Terrae Sanctae*, Franse vertaling door Jean Miélot; Bertrandon de la Broquière, *Voyage en la terre d'Outre-mer*

Oudenaarde, 1455 (*terminus post quem*) • Perkament, i + 252 + iii ff., ca. 390 × 275/280 mm, 3 volbladminiaturen en 3 halfbladminiaturen
Herkomst: Filips de Goede • Parijs, BNF, ms. fr. 9087

De val van Constantinopel in 1453 deed het plan herleven om een kruistocht te ondernemen tegen de Turken, een droom die Filips de Goede, hertog van Bourgondië, al lang koesterde. Tijdens het *Banquet du Faisan* in 1454 zworen zijn trouwste hovelingen de plechtige eed om deel te nemen aan de expeditie. Kopiisten, vertalers en schrijvers zetten zich aan het werk, in het bijzonder Jean Miélot, die het jaar nadien een Franse vertaling voltooide van de *Directorium ad passagium faciendum* van de dominicaan Guillaume Adam (Brussel, KBR, ms. 9095). Hij vertaalde ook de *Descriptio Terrae Sanctae* van Burchard de Monte Sion, waaraan in ditzelfde volume de *Voyage en la terre d'Outremer* van Bertrandon de la Broquière werd toegevoegd. Bertrandon was afkomstig uit de Guyenne en overleed in 1459 in Rijsel. Hij was *écuyer tranchant* (voorsnijder) en raadsheer van Filips de Goede en ging van 1432 tot 1433 in diens opdracht als pelgrim op verkenning naar het Nabije Oosten. Hij bracht een uitvoerig verslag mee van zijn rondreis en observaties ter plaatse, die door Jean Miélot op schrift werden gesteld ('mis par escript').

In tegenstelling tot de papieren *Advis directif* die in Brussel bewaard wordt, is het Parijse manuscript een luxueuze verzamelbundel op perkament, geschreven en geschilderd voor Filips de Goede. Zijn wapen verschijnt meerdere malen in de marges van de miniaturen en is tot tweemaal toe vergezeld van Filips' devies, *Aultre naray*. Zowel het schrift, dat niet van Miélot is, als de randversieringen lijken op die van een andere verzamelbundel voor Filips de Goede uit 1456 met teksten die ook door Miélot verzameld en vertaald werden (Parijs, BNF, ms. fr. 12441). De zes miniaturen in het Parijse handschrift fr. 9087 zijn het werk van Jan De Tavernier, die drie grote miniaturen op losse folio's schilderde en ze tussen de katernen met teksten voegde. Ze eisten alleszins een bijzondere inspanning en de volle aandacht van de miniaturist, want het zijn allemaal topografische schilderwerken. De bekendste miniatuur toont een zicht op Jeruzalem en omgeving (f. 85v). Het model voor deze miniatuur kennen we niet. We zien zowel bekende plaatsen en gebouwen als gefantaseerde constructies: men herkent de haven van Jaffa, de steden Arimathea en Bethlehem en vooral de heilige stad Jeruzalem, die gedomineerd wordt door de Rotskoepel, de Al-Aksamoskee en de Heilig-Grafkerk en op de achtergrond de Olijfberg en de Verrijzeniskerk. Een andere miniatuur met zicht op de Bosporus (f. 207v) stelt de belegering voor van Constantinopel door Mehmed II die in 1453 tot de val van de stad zou leiden. Banderollen op de miniatuur geven de namen van tal van plaatsen.

Het handschrift ligt open op een andere miniatuur (f. 152v) die eveneens zinspeelt op een bekende topografie. Zij toont hoe Bertrandon de la Broquière, net terug uit het Oosten en gekleed als een Turk, zijn meester, de hertog van Bourgondië, tegemoetkomt en hem een boek met de Koran en Het Leven van Mohammed overhandigt. Het weerzien van Filips de Goede met zijn raadsheer Bertrandon geschiedde voor de abdij van Pothières, tijdens het beleg van Mussy-l'Évêque (Mussy-sur-Seine). Aan de horizon tekent de belegerde stad zich af, met centraal een imposante abdijkerk. Zoals kannunik Maere heeft aangetoond is dit gebouw niets anders dan een zeer getrouwe reproductie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Pamele, een parochiekerk in Oudenaarde op de rechteroever van de Schelde. Documenten suggereren dat De Tavernier waarschijnlijk dicht bij deze kerk woonde. In elk geval had hij als inwoner van Oudenaarde alle gelegenheid om de bijzondere kenmerken van het gebouw te bestuderen. Enkele details zijn verbazingwekkend waarheidsgetrouw weergegeven.

Deze dynamische compositie is zeer typerend voor De Tavernier. In een weids landschap, gezien vanuit vogelperspectief en opgebouwd in meerdere niveaus, voltrekken zich enkele taferelen die Bertrandon uitvoerig in zijn boek beschrijft. Op het voorplan wordt een boek aan de hertog overhandigd, die opvalt door zijn verguld harnas, zijn grote gestalte en door de centrale plaats die hij inneemt. In het midden staat de abdij met het Bourgondische legerkamp eromheen. Op het achterplan is de

◂ ILL. 146
Bij zijn terugkeer uit het Oosten biedt Bertrandon de La Broquière Filips de Goede een boek aan.
Guillaume Adam, *Directorium ad passagium faciendum*; Burchardus van de Berg Sion, *Descriptio Terrae Sanctae*; Bertrandon de la Broquière, *Voyage en la terre d'Outremer*. Parijs, BNF, ms. fr. 9087, f. 152v.

▸ ILL. 147
De kerk van Pamele.
Onbekende fotograaf, ca. 1900.
Cliché Brussel, IRPA-KIK.

belegerde stad gehuld in een blauwachtig licht. De Bourgondische tenten vormen een S. Ze verbinden de drie niveau's met elkaar en leiden onze blik naar de witte volbloed die Bertrandon meebracht van zijn lange reis. Overal zijn kleine groepjes mensen druk in de weer: ze stappen, rijden te paard, spannen hun boog of zetten een tent op. Vooraan bemerken we een groepje pratende soldaten die allen in een typische spreidstand staan. Eén van hen zien we op de rug: hij is gekleed in een rood wambuis met opgevulde schouders en draait zijn hoofd in een energieke beweging naar achteren. Dezelfde dynamiek bespeuren we bij de paarden van Bertrandon en zijn gezel: zij hebben moeite om de teugels nog te verdragen. De charme van de compositie berust ook op het subtiel evenwicht van de kleuren. De min of meer heftige contrasten tussen het blauw en het rood en roze harmoniëren met alle nuances van oker en groen op de achtergrond. Ook de oordeelkundig aangebrachte rode of witte vlakken geven ritme aan het geheel.

Bibliografische oriëntatie: Maere 1930; Avril 1999, p. 12, 21 n. 15; Hans-Collas en Schandel ***.

Dominique Vanwijnsberghe – Erik Verroken

38 Getijdenboek ten gebruike van Rome

Oudenaarde (?), rond 1450 • Perkament, 120 ff., ca. 160 × 115 mm, 9 miniaturen (oorspronkelijk 13) • Herkomst: onbekend
Parijs, BNF, ms. n.a.l. 3225

De negen miniaturen in dit handschrift (dat er aanvankelijk dertien telde) vormen, samen met een ander getijdenboek dat in 2001 werd verworven door de Koninklijke Bibliotheek van België (Brussel, KBR, ms. IV 1290), een recente en belangrijke toevoeging aan het oeuvre van een van de meest aantrekkelijke figuren uit de miniatuurschilderkunst van de Zuidelijke Nederlanden op het hoogtepunt van de Bourgondische macht, Jan De Tavernier. Afkomstig uit een belangrijke Oudenaardse kunstenaarsfamilie (zijn vader Jacob, ook wel Coppin genoemd, was eveneens miniaturist), is Jan De Tavernier in deze stad betuigd tussen 1450 en 1460. Zijn naam wordt in de Bourgondische rekeningen genoemd in verband met de uitvoering van twee belangrijke handschriften, het *Getijdenboek van Filips de Goede* in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (ms. 76 F 2) en de *Conquestes et croniques de Charlemaine* (Brussel, KBR, mss. 9066, 9067 en 9068). Deze volumes hebben ertoe geleid dat men zijn zeer persoonlijke stijl in verschillende andere handschriften van de hertog heeft kunnen identificeren. Geen enkel werk dat op dit moment met de activiteit van Jan De Tavernier verbonden wordt lijkt ouder dan 1450: men heeft dan ook recent de identificatie van Jan De Tavernier met een gelijknamige schilder, die in 1434 in het gilde van schilders en glasschilders in Doornik werd ingeschreven en die in 1440 nog in die stad betuigd was, in vraag gesteld (Verroken 2006). Dat verandert niets aan het feit dat de gedocumenteerde werken van de Oudenaardse miniaturist en de aan hem toegeschreven handschriften van een diepgaande invloed getuigen van de schilderkunst van de twee hoofdfiguren van het kunstencentrum Doornik, Robert Campin en zijn volgeling Jacques Daret.

▲ ILL. 148
De opwekking van Lazarus.
Getijdenboek ten gebruike van Rome.
Parijs, BNF, ms. n.a.l. 3225, f. 107r.

Afgezien van het missaal in het *Archivio capitolare* van de kathedraal van Mondovi en de *Cité de Dieu* in Straatsburg (BNU, ms. 523) kende men tot nog toe eigenlijk enkel de 'officiële' productie van deze kunstenaar, d.w.z. de grote pronkhandschriften die tussen 1450 en 1460 voor Filips de Goede werden gemaakt. Stilaan worden hier voorbeelden aan toegevoegd van boeken die bestemd waren voor opdrachtgevers van een wat bescheidener rang. Het zijn allemaal getijdenboeken, een categorie handschriften die in de 15de eeuw zeer verspreid was en het meeste perspectief boden aan de boekhandelaars en de kunstenaars die ze moesten illustreren. Het hier getoonde exemplaar is buitengewoon verzorgd voor een 'commercieel' product. Toch bevat het handschrift geen enkele aanduiding betreffende de opdrachtgever of -geefster en is er geen wapenschild of ex-libris in te vinden. De voor de getijden van Maria gevolgde tekst is die van Rome, maar het dodenofficie is conform aan het gebruik van het bisdom Terwaan. De opeenvolging van de officies en de gebeden is klassiek, om niet te zeggen banaal, en vertoont geen enkele bijzonderheid, behalve de plaatsing van de Getijden van het Kruis en van de Heilige Geest, die vooraan in de bundel staan, zoals gebruikelijk in getijdenboeken uit de Zuidelijke Nederlanden. Ook de aparte plaatsing en de keuze van de scènes voor het officie van Maria behoren tot de regionale traditie: de Aankondiging aan de herders gaat hier aan de Geboorte vooraf, net zoals de Opdracht in de tempel aan de Aanbidding door de Drie Koningen voorafgaat. De cyclus sluit af met een dramatische afbeelding van de